ਭੂਮਿਕਾ
ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ

– ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਜੈਨ
– ਰਵਿੰਦਰ ਜੈਨ, ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ

ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੈਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਜਰੂਰ ਆਇਆ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਧਰਮ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖਿਚਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਜੈਨ ਰਾਜਿਆਂ, ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਿੰਬਸਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣਿਕ, ਕੋਣਿਕ, ਚੰਦਰਗੁਪਤ, ਬਿਦੂਸਾਰ, ਕੋਣਾਲ, ਸੰਪਰਪਤਿ, ਖਾਰਵੇਲ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰ ਪਾਲ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਦਿਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆ, ਮੰਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਚਾਰਿਆ, ਉਪਾਧਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜੈਨ ਪੁਰਾਤਤਵ ਦੇ ਮੰਦਰ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਭੰਡਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।

ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰ ਅਤੇ ਅਚਾਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਿਹੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰਾਠੀ, ਕੰਨੜ, ਤੇਲਗੂ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼, ਕੰਨੜ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਜੈਨ ਅਚਾਰੀਆ ਜਨਮਦਾਤਾ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਨ ਧਰਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਹੈ । ਧਰਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਵਤਾਰ (ਤੀਰਥੰਕਰ) ਜਰੂਰ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦਾ ਭਰਤ ਖੇਤਰ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਧਰਮ ਦੇ ਢਿਲਾ ਪੈਣ ਤੇ 24 ਤੀਰਥੰਕਰ (ਧਰਮ ਸੰਸਥਾਪਕ) ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਯੁਗ ਦੀ ਕੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਸਨ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ।

ਸਾਡਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਬਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਸਬੰਧੀ, ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਤਰ

ਮਹਾਵੀਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਮੁਖ ਜੈਨ, ਅਜੈਨ ਸਾਹਿਤ; ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਣਾ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ

ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੈ । ਤੀਰਥ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਸਥਾਵਰ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਜੰਗਮ । ਸਥਾਵਰ ਤੀਰਥ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੇ 5 ਕਲਿਆਨਕਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ । ਜੰਗਮ ਤੀਰਥ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ (1) ਸਾਧੂ ਸਾਧਵੀ ਧਰਮ (2) ਸ਼ਾਵਕ (ਉਪਾਸਕ) ਸ਼ਾਵਿਕਾ (ਉਪਾਸਿਕਾ) ਧਰਮ । ਤੀਰਥੰਕਰ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਧਰਮ ਤੀਰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਸਭ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਕ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਜਦ ਇਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਢਿਲੇ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਰਤ ਖੰਡ ਵਿੱਚ 24 ਤੀਰਥੰਕਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਮਹਾ ਵਿਦੇਹ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 20 ਤੀਰਥੰਕਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਜਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਇਕ ਸਮੇਂ ਭਰਤ ਆਦਿ ਸਭ ਮਹਾਵਿਦੇਹ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ 10 ਤੀਰਥੰਕਰ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਖੇਤਰ ਇਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੋ ਤੀਰਥੰਕਰ ਇਕਠੇ ਨਹੀਂ ਘੁੰਮਦੇ ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਤੀਰਥੰਕਰ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਸਰ ਵੈਦਿਕ ਅਤੇ ਬੁਧ ਧਰਮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਵੈਦਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵ ਦੇਵ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮ ਬੁਧ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ।

ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਤੀਰਥੰਕਰ–

ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਅਧਰਮ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਲੀਲਾ ਵਿਖਾਉਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ । ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸਿਰਫ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ, ਤੀਰਥੰਕਰ ਗੋਤਰ ਦੀਆਂ 16 ਜਾਂ 20 ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਾ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੀਰਥੰਕਰ ਗੋਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਤੀਰਥੰਕਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗਿਆਨ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੇ ਗਰਭ ਪ੍ਰਵੇਸ਼, ਜਨਮ, ਦੀਖਿਆ, ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਤੇ ਨਿਰਵਾਨ ਸਮੇ ਦੇਵਤੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਵਤਾਰ ਵਾਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ । ਤੀਰਥੰਕਰ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਜਾਂ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਧਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਇਹ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਵੈਦਿਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ । ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਾਂ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਪੁਰਾਣਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਸਿਧੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਵਤੇ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

ਭਗਵਤ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਅਸੰਖ ਅਵਤਾਰ ਵਿਚ ਆਖੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ 16, 22, 24 ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁਖ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਦਸਮ ਸਕੰਧ 22 ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਾਏ ਗਏ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ 24 ਦੀ ਸੂਚੀ 39 ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਵ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ । 39 ਵਿਭਵ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ।

(1) ਪਦਮ ਨਾਭ (2) ਧਰੂਵ (3) ਅਨੁਤ (4) ਸ਼ਕਤਆ ਤਮਨ (5) ਮਧੂਸੂਧਨ, (6) ਵਿਦਿਆ ਦੇਵ (7) ਕਪਿਲ (8) ਵਿਸ਼ਵਰੂਪ (9) ਵਿਹਝਮ (10) ਕਰੋਧਆਤਮਾ (11) ਵਾੜਵਾ ਯਤਰ (12) ਧਰਮ (13) ਵਾਰਸ਼ਿਵਰ (14) ਏਕਾਰਣ ਵਸਾਈ (15) ਕਮੈਠਸਵਰ (16) ਵਰਾਹ (17) ਨਰਸਿੰਹ (18) ਪੀਉਸ਼ਾਰਨ (19) ਸ਼੍ਰੀਪਤੀ, (20) ਕਾਂਤਾ ਆਤਮ (21) ਰਾਹੂ ਜੀਤ (22) ਕਾਲਨੋ ਮਿਹਨ (23) ਪਾਰਿਜਾਤਹਰ (24) ਲੋਕਨਾਥ (25) ਸ਼ਾਂਤ ਆਤਮਾ (26) ਦਤਾਤਰੇਯ (27) ਨਯੋਗਰ ਸ਼ਾਈ (28) ਏਕ ਸ਼ਿਗਤਨ (29) ਵਾਸਨਦੇਵ (30) ਤਿਰਿਵਿਕਰਮ (31) ਨਰ (32) ਹਰੀ (33) ਕਿਸਨ (34) ਪਰਸ਼ਰਾਮ (35) ਪਰਸ਼ਰਾਮ (36) ਰਾਮ (37) ਦੇਵਿਵਿਧ (38) ਕਲਕੀ (39) ਪਾਤਾਲ ਸ਼ਯਨ ।

ਭੰਡਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਦ ਸਮਿਰਤੀ 10/5/145 ਵਿਚ 24 ਵਿਭਵ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ।

(1) ਕੇਸ਼ਵ (2) ਨਾਰਾਯਣ (3) ਮਾਧਵ (4) ਗੋਵਿੰਦ (5) ਵਿਸ਼ਨੂੰ (6) ਮਧੂ ਸੂਧਨ (7) ਤਰਿਵਿਕਰਮ (8) ਵਾਮਨ (9) ਸ਼੍ਰੀਧਰ (10) ਹਰੀਕੇਸ (11) ਪਦਮਨਾਭ (12) ਦਾਮੋਦਰ (13) ਸੰਕਰਸਣ (14) ਵਾਸੂ ਦੇਵ (15) ਪਰਦੂਮਨ (16) ਅਨਿਰੁਧ (17) ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ (18) ਅਧੋਕਸਜ (19) ਨਰਸਿਹ (20) ਅਛੁਤ (21) ਜਨਾਰਧਨ (22) ਉਪਦੇਸ (23) ਹਰੀ (24) ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ।

ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵੀ 24 ਬੁਧਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸਿਧਾ ਜਾਂ ਅਸਿਧਾ ਅਸਰ ਬੁਧ ਤੇ ਵੈਦਿਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਉਪਰ ਪਿਆ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਰੇ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ । ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਾਸ਼ਵ੍ਤ ਹੈ । ਬੁੱਧ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਆਈ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਆਤਮਾਵਾਦ, ਜੀਵ ਅਜੀਵ, ਪਾਪ, ਪੁੰਨ, ਸ਼ੰਵਰ ਨਿਰਜਰਾ, ਆਸਰਵ, ਬੰਧ, ਮੋਕਸ਼, ਛੇ ਲੇਸ਼ਿਆ ਕਰਮਵਾਦ ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ । ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰ ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਚੇਲੇ ਗਣਧਰ ਸੂਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹੋ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ

ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਿਹਰੀ ਤੇ ਸਰਵਪਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਜਿਹੇ ਗਣਤੰਤਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਸਾਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਜੰਗਲ ਦਾ ਰਾਹ ਲਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ 30 ਸਾਲ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੋਹ ਜੰਜਾਲ ਛੱਡ ਕੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ । 30 ਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ 72 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਰਵਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ । ਜਿਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੰਤਾਂ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁਖ ਜੀਵਨ ਚਾਰਿਤਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰਟ ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾਵਾਂਗੇ ।

	ਨਾਂ ਪੁਸਤਕ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਮ	ਭਾਸ਼ਾ	ਸਮਾਂ
1.	ਅਚਾਰੰਗ ਸੂਤਰ	ਭਗਵਾਨ ਸੁਧਰਮਾ ਸਵਾਮੀ	ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ	5-6 ਸਦੀ ਈ. ਪੂ.
2.	ਅਚਾਰੰਗ ਸੂਤਰ ਦਾ ਦਿਵਿਤਆ ਸਕੰਧ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
3,	ਸੂਤਰ ਕ੍ਰਿਤਾਂਗ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	
4.	ਸਥਾਨਾਂਗ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
5.	ਸਮਾਵਾਯਾਗ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
6.	ਭਗਵਤੀ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
7.	ਗਿਆਤਾ ਧਰਮ ਕਥਾਂਗ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
8.	ਉਪਾਸਕ ਦਸ਼ਾਂਗ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
9.	ਅੰਤਕ੍ਰਿਤਦਸ਼ਾ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
10.	ਅਣੂਤਰੋ ਪਾਤੀਕ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
11.	ਵਿਪਾਕ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
12.	ਔਪਪਾਤਿਕ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ

13.	ਨਿਰਵਾਲੀਆ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
14.	ਰਾਜਪ੍ਰਸੀਨਆ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
15.	ਕਲਪਾਵੰਤ ਸਿਕਾ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
16.	ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
17.	ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
18.	ਨੰਦੀ ਸੂਤਰ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ
19.	ਦਸ਼ਾਸ਼ਰੁਤ ਸਕੰਧ	ਉਹੀ	ਉਹੀ	ਉਹੀ

ਉਪਰੋਕਤ ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਗਣਧਰ ਸਵਾਮੀ ਰਾਹੀਂ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਨਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਸਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਚੇਲਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਰਚਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਚਾਰਿਆ ਭੱਦਰਵਾਹੁ (ਪਹਿਲੇ) ਰਾਹੀਂ ਰਚੇ ਕਲਪ ਸੂਤਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ।

ਨਿਰਯੁਕਤੀ ਸਾਹਿਤ

ਇਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਯੁਕਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਆਗਮ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਾਫੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁਖ ਨਿਰਯੁਕਤੀ ਕਾਰ ਅਚਾਰਿਆ ਭਦਰਵਾਹੂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵਿਕਰਮ ਸੰਮਤ 500-600 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਆਵਸ਼ਯਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਆਵਸ਼ਯਕ ਨਿਰਯੁਕਤੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ 27 ਜਨਮਾਂ, ਸੁਪਨੇ, ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਇੰਦਰਭੂਤੀ ਆਦਿ 11 ਗਣਧਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਭੇਂਟ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਆਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਨਿਰਯੁਕਤੀ ਉਪਰ 14 ਸ਼ਤਾਵਦੀ ਤੱਕ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਅਚਾਰਿਆ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਚਾਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

	ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਲੇਖਕ
22.	ਮਲੇਗਿਰੀ ਵਿਰਤੀ	ਅਚਾਰਿਆ ਮਲੈਗਿਰੀ
23.	ਹਰੀ ਭਦਰ ਵਿਰਤੀ	ਅਚਾਰਿਆ ਹਰੀਭਦਰ ਸੂਰੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ
24.	ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਆਖਿਆ	ਮਲਧਾਰੀ ਅਚਾਰਿਆ ਸ਼੍ਰੀ ਹੇਮ ਚੰਦ ਜੀ ਮ.
25.	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਆਵਸ਼ਕ ਭਾਸ਼ਯ	ਜਿਨਚੰਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ
26.	ਟੀਕਾ	ਮਲਧਾਰੀ ਅਚਾਰਿਆ ਸ਼੍ਰੀ ਹੇਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਮ.
27.	ਆਵਸ਼ਕ ਨਿਰਯੁਕਤੀ ਦੀਪਿਕਾ	ਵਿਜੇਦਾਨ ਸੂਰੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ
28.	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਆਵਸ਼ਕ ਭਾਸ਼ਯ ਵਿਵਰਨ	ਕੋਟਾ ਅਚਾਰਿਆ ਜੀ
29.	ਚੂਰਣੀ	ਜਿਨਦਾਸ ਗਣਿ ਮਹਿਤਰ
30.	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਆਵਸ਼ਕ ਭਾਸ਼ਯ	ਜਿਨਚੰਦਰ ਜੀ
31.	ਸਵੋਪਗਿਆ ਵਿਰਤੀ	

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮਹਾਵੀਰ ਜੀਵਨ ਚਾਰਿਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ।

ਚੂਰਣੀ ਸਾਹਿਤ

ਚੂਰਣੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਮਿਲੀ ਜੁਲੀ ਹੈ । ਆਵਸ਼ਕ ਚੂਰਣੀ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਤਪਸਿਆ ਕਾਲ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਨਣ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ

	ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਸਮਾਂ
32.	ਚਉਪਨ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਚਰਿਅਮ	ਸ਼ੀਲਾਕਅਚਾਰਿਆ	ਵਿਕਰਮ ਸੰਬਤ 868
33	ਮਹਾਵੀਰ ਚਰਿਐ	ਨੇਮੀਚੰਦ ਸੂਰੀ	" 1141
34	ਮਹਾਵੀਰ ਚਰਿਐ	ਗੁਣਚੰਦਰ ਸੂਰੀ	" 1139
35	ਤਿਲੋਏ ਪਣਤੀ		

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ

	ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਸਮਾਂ
36	ਤਰੇਸ਼ਟ ਸੁਲਾਕਾ ਪੁਰਸ਼ ਚਾਰਿਤਰ	ਕਲਿਕਾਲ ਸਰਵੱਗ ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਹੇਮ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	ਵਿਕਰਮ ਸੰਮਤ 1126-1129
27.	ਲਘੂ ਤਰੇਸ਼ਟ ਸ਼ਲਾਕਾ ਪੁਰਸ਼ ਚਾਰਿਤਰ	ਸੋਮ ਪ੍ਰਭਾ ਅਚਾਰਿਆ	
38.	ਲਘੂ ਤਰੇਸ਼ਟ ਸ਼ਲਾਕਾ ਪੁਰਸ਼ ਚਾਰਿਤਰ	ਮਹਾਮਹਿਮ ਉਪਾਧਿਆ ਮੇਘ ਵਿਜੇ ਗਣੀ	
39.	ਤਰੇਸਟ ਸਮਰਿਤੀ ਸਾਸਤਰ	ਪੰਡਤ ਆਸ਼ਾਧਰ	ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ
40.	ਮਹਾਪੁਰਾਣ ਚਰਿਤ	ਮੇਰਤੁੰਗ	
41.	ਪੁਰਾਣ ਸਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ	ਅਗਿਆਤ	ਅਗਿਆਤ
42.	ਰਾਏਮਲ ਅਭੋਦਿਆ	ਪਦਮਸੁੰਦਰ	1615
43.	ਚਤੁਰਵਿਸ਼ੰਤੀ ਜਿਨਚਰਿਤਰ	ਅਮਰਚੰਦ	
44.	ਵੀਰੋਦਯਕਾਵਯ	ਮੁਨੀ ਗਿਆਨ ਸਾਗਰ	20 ਸਦੀ
45.	ਉਤਰਪੁਰਾਣ	ਅਚਾਰਿਆ ਗੁਣਭਦਰ	
46.	ਵਰਧਮਾਨ ਚਰਿਤਮ	ਮਹਾਕਵਿ ਅਸਗ	ਸੰਨ 1910
47.	ਵੀਰ ਵਰਧਮਾਨ ਚਰਿਤ	ਭਟਾਰਕ ਸਕਲਕੀਰਤੀ	15 ਸਦੀ

ਅਪਭਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ

ਅਪਭਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਕਿਤ ਅਤੇ ਅਜਦੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੈਨ ਅਚਾਰਿਆ

ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਸਿੱਧ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਅਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ।

	ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਸਮਾਂ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ
48.	ਤ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਹਾਪੁਰੀਸ਼ ਗੁਣਾ ਅਲੰਕਾਰ ਮਹਾਪੁਰਾਣ	ਵਿਕਰਮ 9-10 ਸਦੀ	ਅਚਾਰਿਆ ਪੁਸ਼ਪਮਿਤਰ
49.	ਵਡਮਾਣ ਕਹਾ	ਵਿਕਰਮ ਸੰਬਤ 1545	ਜੈ ਮਿਤਰ
50.	ਵਡਮਾਣ ਕਹਾ	ਵਿਕਰਮ ਸੰਬਤ 1512	ਅਭੈ ਦੇਵ ਸੂਰੀ
51.	ਮਹਾਵੀਰ ਚਰਿਤ		ਪੁਸ਼ਪਦੰਤ
52.	ਮਹਾਵੀਰ ਚਰਿਤ		ਮਹਾਕਵਿ ਰਈਧੂ
53.	ਵਡਮਾਣ ਕਹਾ	ਸ: 1512	ਕਵਿ ਨਰਸ਼ੈਣ
54.	ਵਡਮਾਣ ਚਰਿਤ		ਸ਼੍ਰੀਧਰਮ ਕਵਿ

ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਸਾਹਿਤ

	ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਸਮਾਂ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ
55.	ਮਹਾਵੀਰ ਰਾਸ	ਕਵਿ ਕੁਮਦ ਚੰਦਹ	
56.	ਵਰਧਮਾਨ ਪੁਰਾਣ	ਕਵਿ ਨਵਲਸਾਰ	
57.	ਮਹਾਵੀਰ ਨੌ ਰਾਸ	ਸੰਵਤ 1609	ਪਦਮ ਕਵਿ
58.	ਵਰਧਮਾਨ ਰਾਸ	ਸੰਵਤ 1665	ਵਰਧਮਾਨ ਕਾਂਵਿ
59.	ਵਰਧਮਾਨ ਪੁਰਾਣ	ਸੰਵਤ 1691	ਨਵਲ ਰਾਏ
60.	ਵਰਧਮਾਨ ਚਰਿਤ		ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ
61.	ਵਰਧਮਾਨ ਸੁਚਨੀਕਾ		ਕਵਿ ਬੁਧਜਨ
62.	ਮਹਾਵੀਰ ਪੁਰਾਣ		ਮਨੁਮੁਖ ਸਾਗਰ
63.	ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਬਿਨਤੀ		ਭਟਾਰਕ ਸੁਕਚੰਦਰ
64.	ਮਹਾਵੀਰ ਛੰਦ		ਭਟਾਰਕ ਸੁਭਚੰਦਰ

ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਕਵਿਆਂ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਚਾਰਿਤਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਭਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਪਰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਜ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ

ਗੁਜਰਾਤੀ ਜੀਵਨ ਚਾਰਿਤਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ 25ਵੇਂ ਨਿਰਵਾਨ ਮਹੋਤਸਵ ਤੇ ਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਲੜੀ ਨੰ.	ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾ	ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਭਾਸ਼ਾ	ਸਮਾਂ
1.	ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਵੀਰ ਸਵਾਮੀ ਚਰਿਤਰ	ਵਕੀਲ ਨੰਦ ਲਾਲ ਲਲੂ ਭਾਈ	ਗੁਜਰਾਤੀ	ਵਿਕਰਮੀ ਸੰਬਤ 1925
2.	ਮਹਾਵੀਰ ਕਥਾ	ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਜੀਵਾ ਭਾਈ ਪਟੇਲ	ਗੁਜਰਾਤੀ	1941
3.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਚੰਦਰ ਰਾਜ ਭੰਡਾਰੀ	ਹਿੰਦੀ	1941
4.	ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਵੀਰ ਚਾਰਿਤਰ	ਸ੍ਰੀ ਹਰਸ਼ਚੰਦਰ ਮੁਨੀ	ਗੁਜਰਾਤੀ	1929
5.	ਸ੍ਰੀ ਵਰਧਮਾਨ ਚਾਰਿਤਰ	ਮੁਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਚੰਦਰ	ਹਿੰਦੀ	—
6.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਕਾ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ	ਮੁਨੀ ਸ੍ਰੀ ਚੌਥ ਮਲ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	ਹਿੰਦੀ	—
7.	ਸ੍ਰਮਣ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਗਣੀ ਕਲਿਆਣ ਵਿਜੇ	ਹਿੰਦੀ	—
8.	ਤੀਰਥੰਕਰ ਵਰਧਮਾਨ	ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਰਾਮਪੁਰੀਆ	ਹਿੰਦੀ	—
9.	ਤੀਰਥੰਕਰ ਮਹਾਵੀਰ ਭਾਗ 1-2	ਅਚਾਰਿਆ ਵਿਜੇਂਦਰ ਸੂਰੀ	ਹਿੰਦੀ	—
10.	ਆਗਮ ਔਰ ਤਰਿਪਿਟਕ ਏਕ ਅਣਸ਼ੀਲਣ (12)	ਡਾ. ਮੁਨੀ ਨਗਰਾਜ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ	—
11.	ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਇਤਿਹਾਸ	ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਹਸਤੀ	ਹਿੰਦੀ	—
12.	ਸਨਮਤਿ ਮਹਾਵੀਰ	ਸ੍ਰੀ ਸੁਰੇਸ਼ ਮੁਨੀ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ	—
13.	ਮਹਾਵੀਰ ਸਿਧਾਂਤ ਔਰ ਉਪਦੇਸ਼	ਉਪਾਧਿਆ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰ ਮੁਨੀ	ਹਿੰਦੀ	—
14.	ਵਿਸ਼ਵ ਜਯੋਤੀ ਮਹਾਵੀਰ	ਉਹੀ		ਉਹੀ
15.	ਚਾਰ ਤੀਰਥੰਕਰ	ਪੰਡਤ ਸੁਖਲਾਲ ਸੰਘਵੀ	ਹਿੰਦੀ	—
16.	ਮਹਾਵੀਰ ਬਾਣੀ	ਪੰ. ਵੇਚਰਦਾਸ ਦੋਸ਼ੀ	ਹਿੰਦੀ	—
17.	ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੀਰਥੰਕਰ ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਡਾ. ਨੇਮੀ ਚੰਦਰ ਜੈਨ	ਹਿੰਦੀ	—
18.	ਕਾਲਪਨਿਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਹਾਵੀਰ	ਅਚਾਰਿਆ ਬੁਧੀ ਸਾਗਰ	ਹਿਦੀ	—
19.	ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਤਲ	ਸਵਾਮੀ ਸਤਿਆ ਦੇਵ	ਹਿੰਦੀ	—
20.	ਮਹਾਵੀਰ ਮੇਰੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਮੇਂ	ਅਚਾਰਿਆ ਰਜਨੀਸ਼	ਹਿੰਦੀ	—
21.	ਮਹਾਵੀਰ ਪਰਿਚੇ ਔਰ ਬਾਣੀ	ਅਚਾਰਿਆ ਰਜਨੀਸ਼	ਹਿੰਦੀ	—
22.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਸ੍ਰੀ ਕਾਮਤਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ	—
23.	ਨਿਰਗ੍ਰੰਥ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਸ੍ਰੀ ਜੈ ਭਿਕਸ਼ੂ	ਗੁਜਰਾਤੀ	—
24.	ਯੁਗਪੁਰਸ਼ ਮਹਾਵੀਰ	ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਰਦ ਕੁਮਾਰ	ਹਿੰਦੀ	—
25.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਡਾ. ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਜੈਨ	ਹਿੰਦੀ	—
26.	ਜਗਦ ਉਧਾਰਕ ਭਗਵਾਨ	ਅੰਭੈਲਾਲ ਨਾਰਾਯਣ ਜੋਸ਼ੀ	ਹਿੰਦੀ	—
27.	ਕੁੰਡਲ ਪੁਰ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ	ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ	ਹਿੰਦੀ	—

28.	ਲਘੁ ਮਹਾਵੀਰ ਕਾ ਜ਼ੀਵਨ	ਮੁਨੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬਾਲਾਲ ਜੀ	ਗੁਜਰਾਤੀ
29.	ਸ਼੍ਰਮਣ ਮਹਾਵੀਰ	ਯੁਵਾ ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਨੱਥ ਮਲ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	ਹਿੰਦੀ
30.	ਵਰਧਮਾਨ (ਮਹਾਕਾਵ)	ਅਣੂਪਕਵਿ	ਹਿੰਦੀ
31.	ਵੀਰਾਯਾਣ (ਮਹਾਕਾਵ)		
32.	ਗਿਆਤ ਪੁਤਰ ਸ਼੍ਰਮਣ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੀਰਾਲ ਕਪਾੜਿਆ	ਗੁਜਰਾਤੀ
33.	ਤ੍ਰਿਸ਼ਲਾ ਨੰਦਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਰਤਿਲਾਲ ਮਫ਼ਾ ਭਾਈ	ਗੁਜਰਾਤੀ
34.	ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼੍ਰਮਣ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਕਾ ਜੀਵਨ	ਮੁਨੀਸੀ ਮਹਾ ਭਦਰ ਕਰ ਵਿਜੈ	—
35.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਸ੍ਰੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਚਾਵਲਾ	ਉਰਦੂ
36.	ਸ਼੍ਰਮਣ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ (1-8)	ਸ੍ਰੀ ਰਤਨ ਵਿਜੈ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	ਅੰਗਰੇਜੀ
37.	ਜੈਨ ਆਗਮ	ਡਾ. ਹਰਮਨ ਜੇਕੋਸੀ	ਅੰਗਰੇਜੀ
38.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਮੁਨੀ ਸ੍ਰੀ ਚੌਥਮਲ ਜੀ ਮ.	ਅੰਗਰੇਜੀ
39.	ਜੈਨ ਧਰਮ	ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ	ਹਿੰਦੀ
40.	ਪੰਚ ਕਲਿਆਣਕ	ਸ੍ਰੀ ਮਨੋਹਰ ਮੁਨੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮੁਨੀ ਨੇਮਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਪਾਧਿਆ ਸ੍ਰੀ ਫੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਤਿਲਕਧਰ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਮੁਲਖਰਾਜ ਜੈਨ	ਹਿੰਦੀ
41.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਵਿਮਲ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ 'ਅੰਸੂ'	ਹਿੰਦੀ
42.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਤੁਲਸੀ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ
43.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਨੇ ਕਹਾ	ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਤੁਲਸੀ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ
44.	ਮਹਾਵੀਰ ਕੀ ਸਾਧਨਾ ਕਾ ਰਹਸਯ	ਯਵਾ ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਨੱਥ ਮੱਲ ਜੀ ਮ.	ਹਿੰਦੀ
45.	ਮਹਾਵੀਰ ਕਿਆ ਥੇ	ਯੁਵਾ ਅਚਾ: ਸ੍ਰੀ ਨੱਥਮਲ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ
46.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਕੇ ਸਿਧਾਂਤ	ਯੁਵਾ ਅ: ਸ੍ਰੀ ਨੱਥਮਲ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ
47.	ਵਿਜਡਿਮ ਆਫ ਲਾਰਡ	ਉਹੀ	ਅੰਗਰੇਜੀ
48.	ਮਹਾਵੀਰ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਏ ਔਰ ਮੇਰੀ ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ	ਮੁਨਿ ਛੱਤਰ ਮਲ ਜੀ ਮ.	ਹਿੰਦੀ
49.	ਲਾਰਡ ਮਹਾਵੀਰ ਲਾਈਫ ਐਂਡ ਟੀਚਿੰਗ	ਮੁਨੀ ਦੁਲਹਰਾਜ ਜੀ	ਅੰਗਰੇਜੀ
50.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਕਾ ਅਹਿੰਸਾ ਦਰਸ਼ਨ	ਸਾਧਵੀ ਅਸ਼ੋਕ ਸ੍ਰੀ	ਹਿੰਦੀ
51.	ਮਹਾਵੀਰ ਵਿਅਕਤਿਤਵ	ਸਾਧਵੀ ਕਣਕ ਸ੍ਰੀ	ਹਿੰਦੀ
52.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਡਾ. ਗੋਕੁਲ ਚੰਦ ਜੈਨ	ਹਿੰਦੀ
53.	ਚੌਵਿਸ ਤੀਰਥੰਕਰ	ਡਾ. ਗੋਕੁਲ ਚੰਦ ਜੈਨ	ਹਿੰਦੀ
54.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਔਰ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ	ਸ੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਮੁਨੀ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ

55.	ਜਿਨ ਬਾਣੀ	ਅਚਾਰਿਆ ਰਜਨੀਸ਼ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ	—
56.	ਜਿਨ ਸੂਤਰ	ਅਚਾਰਿਆ ਰਜਨੀਸ਼ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ	—
57.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਅਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਤੁਲਸੀ ਜੀ	ਹਿੰਦੀ	—
58.	ਅਣੁਤਰ ਯੋਗੀ (ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ) (1-3)	ਸ੍ਰੀ ਵੀਰੇਂਦਰ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ	ਹਿੰਦੀ	—
59.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਸ੍ਰੀ ਮਧੁਕਰ ਮੁਨੀ ਜੀ ਮ.	ਹਿੰਦੀ	—
60.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਉਪਾਧਿਆਏ ਅਮਰ ਮੁਨੀ ਜੀ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਸੁਰਾਣਾ ਸਸਰ		
61.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ	ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਵਰਮਾ	ਹਿੰਦੀ	—
62.	ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਕਾ ਜਨਮ	ਪੰ. ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੁੱਗੜ	ਹਿੰਦੀ	—
63.	ਕਿਆ ਮਹਾਵੀਰ ਵਿਵਾਹਿਤ ਥੇ	ਪੰ. ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੁੱਗੜ	ਹਿੰਦੀ	—

ਉਪਰੋਕਤ ਜੀਵਨ ਚਾਰਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁਖ ਲੇਖਕਾਂ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਜੀਵਨ ਵਰਨਣ ਹਨ ।

ਜਨਮ ਸਥਾਨ–

ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਅੱਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਭੁਲੇਖੇ ਹਨ । ਅੱਜ ਕੱਲ ਤਿੰਨ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਵੇਤਾਂਬਰ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲਛਵਾੜ (ਜ਼ਿਲਾ ਗਯਾ) ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਦਿਗੰਬਰ ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੰਦਾ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕੁੰਡਲਪੁਰ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਜਿਲਾ ਮੁਜ਼ਫਰਪੁਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ । ਉਥੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਸਤੂਪ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ।

ਪਹਿਲੇ ਦੋਵੇਂ ਸਥਾਨ ਮਗਧ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਥੇ ਰਾਜਤੰਤਰ ਸੀ ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਖਤਰੀ ਕੁੰਡ ਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਆਚਾਰੀਆ, ਭਗਵਤੀ ਸੂਤਰ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ, ਕਲਪ ਸੂਤਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਚੇਟਕ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ।

ਦਿਗੰਬਰ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲਾ ਕੁੰਡਲਪੁਰ ਤੀਰਥ ਜਿਆਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਦਿਗੰਬਰ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਗਣਤੰਤਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਚੇਟਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਬੁੱਧ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਨੂੰ ਗਣਤੰਤਰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਦੇ ਲਿਛਿਵੀਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਗਣਤੰਤਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ । ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਲੋਕ ਬਜੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇਜਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦਿਗੰਬਰ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਵਾ ਪੁਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਜਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਵਿਪਲਾਚਲ ਪਹਾੜ ਤੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਤੱਕ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲਛਵਾੜ ਵਾਲਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਠੀਕ ਹੈ ।

ਨਿਰਵਾਨ ਸਥਾਨ–

ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਵਾਨ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫੀ ਮਤਭੇਦ ਹਨ ।

ਬੁੱਧ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਨਿਰਵਾਨ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਵਾਲਾ ਵਰਨਣ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਲੋਕ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਗੋਰਖਪੁਰ ਜਿਲੇ ਦੇ ਕੋਲ ਪਪਹੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਾਵਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ।

ਪਰ ਜੈਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ । ਦੂਸਰੇ ਬੁੱਧ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਵਿਰੋਧੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਗਲਤ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ।

ਸਮੁਚਾ ਜੈਨ ਸਮਾਜ, ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਪਾਵਾਪੁਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਨਿਰਵਾਨ ਸਥਾਨ ਮੰਦਰ ਹੈ । ਇਥੇ ਦਿਗੰਬਰ ਤੇ ਸ਼ਵੇਤਾਂਬਰ ਦੋਵੇਂ ਸਮਾਜਾਂ ਦਾ ਇਕਠਾ ਇਕ ਜਲ-ਮੰਦਰ ਹੈ । ਇਹ ਮੰਦਰ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ । ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੈਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗਣੀ ਕਲਿਆਣ ਵਿਜੈ ਅਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਅਗਰ ਚੰਦ ਨਾਹਟਾ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਨਿਰਵਾਣ ਸਥਾਨ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਪਸੂਤਰ ਵਿਚ ਮਧਮ (ਵਿਚਕਾਰਲੀ) ਪਾਵਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਪਾਵਾ ਨਗਰੀਆਂ ਸਨ (1) ਮਲਾਂ ਦੀ ਪਾਵਾ, ਜਿਥੇ ਬੁਧ ਨੇ ਨਿਰਵਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਹ ਪਾਵਾ ਕੁਸ਼ੀਆਰਾ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਦਵਾਨ ਬੁਧ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਨਿਰਵਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਪਾਵਾ ਨੂੰ ਪਾਵਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਥੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ।

(2) ਇਕ ਪਾਵਾ ਮਗਧ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੱਦ ਉਪਰ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ ।

(3) ਇਹ ਪਾਵਾ ਭੰਗੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ । ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਨਿਰਵਾਨ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ।

ਸਭ ਗਲਾਂ ਦਾ ਸਿਟਾ ਇਕੋ ਹੈ ਕਿ ਮਗਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਰੀਬ ਰਾਜਗਿਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਵਾਲੀ ਪਾਵਾ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੀ ਨਿਰਵਾਨ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਜਲ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮੰਦਰ, ਖੂਹ, ਸਤੂਪ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ । 12ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਈ